

TÜRKİYE'DE FAİZ DIŞI FAZLAYI ARTIRMAK VE KAMUNUN FİNANSMAN AÇIĞINI AZALTMAK İÇİN BORÇLANMANIN İZLENMESİ VE VERGİ KAÇAĞININ ÖNLENMESİ HUSUSUNDA ALINMASI GEREKEN ÖNLEMLER

Yard.Doç.Dr.Resül YAZICI*

ÖZET

Kamu idarelerinin sunacakları kamu hizmetlerinin, programa alınması ve yasallaşması hazırlanan yıllık bütçelerle gerçekleştirilir. Bütçeler ise, kaynak tahsislerini; hükümetlerin stratejik planlarına, yıllık amaç ve hedefleri ile performans göstergelerine ve gelirlerine dayandırmak zorundadırlar.

Kamu giderleri, kamu gelirleri düzeyine indirilemeyince aradaki farkın finansmanı için borçlanma gereksinimi ortaya çıkmaktadır. Türkiye'de yaklaşık 150 yıldan beri, devletin giderleri gelirlerini aşmaktadır. Yani; kamunun ekonomideki görev sahasının genişlemesiyle artan harcamaların karşılanması, kalkınmanın finansmanının sağlanması için gerekli tasarruf açığının kapatılabilmesi borçlanmaya bağlı olmaktadır. Öyleyse borçlanma kaçınılmazdır. Fakat borçlanma ile sağlanan kaynakların yapısı, nereye-nasıl harcandığı sorgulanmalıdır. Bu kaynakların geleceğe dönük verimli yatırımlar için kullanılması ülkenin önünü açacak en önemli politika değişikliği olacaktır.

ABSTRACT

Taking into programme and legalizing public services performed by public administrations are realized in annual budgets. Budgets have to base their allocation of sources on governments strategic plans, annual aims and targets together with their performance indications and revenues.

As public expenditure can not brought down at the level of public revenues, necessity to borrow for financing the difference between public revenues and expenditures appears. In Turkey, approximately for 150 years government expenditures exceed its revenues. In other wards covering the

* Dumlupınar Üniversitesi, Bilecik İ.İ.B.F., İktisat Bölümü.

increasing public expenditures and saving deficits to provide finance for the development of the country, depend on borrowing. Therefore public borrowing is unavoidable. However the structure of the sources provided through dept must be questioned together with the vital question of where-how they must be spend. Using this sources to invest productively will be an important political change, that is going to open bright futures for the country.

GİRİŞ

Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin; gerek yetersiz sermaye birikimi gerekse piyasa aksaklıklarını düzenlemek amaçlı kamu müdahaleleri kaçınılmazdır. Öyle ki gelişmiş ülkelerin de; piyasaları ve gelir dağılımını düzeltme amaçları bu kaçınılmazlığı pekiştirmektedir.

Fakat, Türkiye’de uygulanan korumacı iktisat politikalarıyla, ya belli sektörleri teşvik etmek ya da özel sektörün girmediği-giremediği alanlarda gündeme gelen kamu işletmeciliğinde yanlış uygulamalarla artan KİT’lerin açıkları, tarım satış kooperatiflerinin açıkları, bütçe dışında oluşturulan fonların ve yerel yönetimlerin kontrolsüz harcamaları, Güneydoğu’da ve çevremizde yaşanan güvenlik sorununun gerektirdiği harcamalar, seçilmiş ve atanmış kamu yöneticilerinin yanlış politika ve popülist uygulamalarından kaynaklanan israf, finans sektöründeki görev zararları ve banka hortumlamaları devletin olmayan kaynaklarını harcamalarına sebep olmuştur.

Bu olumsuzlukların neden olduğu ekonomik kriz dönemlerinin aşılması, kamu kesiminde oluşan dengesizliklerin çabuk giderilmesi, büyümenin sürdürülebilir hale getirilebilmesi, gelir dağılımı bozukluğunun düzeltilebilmesi için yapılması gereken sübvansiyon ve transfer harcamalarının finansmanı da borçlanmayı kaçınılmaz kılmaktadır.

I. KAMUNUN BORÇLANMA NEDENLERİ

Modern devlet yönetimi; toplu yaşayan insanların toplumsal ihtiyaçlarının giderilmesinde gittikçe zorlanmaktadır. Özel ihtiyaçların karşılandığı piyasa ekonomisinin yetersiz olması, özel girişimciliğin gerekli toplumsal etkinliği sağlayamaması yüzünden; toplumsal ihtiyaçları karşılamak üzere kamu sektörü faaliyetleri kaçınılmaz olmaktadır. Yani, devletin vatandaşlarının ihtiyaçlarını karşılayabilmek için giderek artan bir şekilde harcamaları büyümektedir.

Devlet, yukarıda sözü geçen faaliyetlerini yürütebilmek için hem üretim faktörlerine sahip olmak, hem de piyasada üretilen mal ve hizmetleri elde etmek zorundadır. Bu da, ancak, devletin sözü geçen faktör, mal ve hizmetlerin piyasa bedellerini yani bunların fiyatlarını ödemesiyle mümkün olabilir. Diğer bir söyleyişle devlet, fonksiyonlarını ifa edebilmek için muhtaç olduğu kaynakları genellikle piyasadan bunların bedelini ödeyerek, daha yaygın bir deyimle bu kaynakları satın alarak tedarik eder¹.

Devlet, harcamalarını finanse edecek başta vergiler olmak üzere; harçlar, şerefiyeler, resimler, para basma yani emisyon, parafiskal gelirler, mali tekeller, para ve vergi cezaları, fonlar ve borçlanma gibi mali enstürmanlara başvurmaktadır.

Dikkat edilecek olursa, kamu finansman araçlarının bir kısmı belirli hizmetlerin sunulması münasebetiyle kullanılmakta ve dolayısıyla bu şekilde elde edilen gelirlerin ilgili hizmetlerin finansmanı için alınmış olduğu kabul edilmektedir. Harç, şerefiye, resim ve parafiskal gelirlerin bu türden oldukları görülmektedir. Bağışlar ve dış yardımları da, şarta bağlı oldukları ölçüde -ki genellikle öyledirler- bu grupta mütalaa etmek gerekmektedir. Buna karşılık, diğer finansman araçlarının belli hizmetlerin karşılığı olması söz konusu değildir. Dolayısıyla bu araçlarla sağlanan gelirler her konudaki harcamanın finansmanında kullanılabilirlerdir².

¹ Halil NADAROĞLU, *Kamu Maliyesi Teorisi*, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., İstanbul, 1996, s.181.

² Mecit EŞ, *Kamu Maliyesi*, Ekspres Matbaası, Kütahya, 2002, s.125.

Devlet elde ettiği bu çeşit gelirlerle, hangi mal ve hizmeti ne miktarda kimlere yönelik üreteceğine; bütçeleme sürecinde karar vermektedir. Bütçe görüşmelerinin başladığı, oylamanın yapıldığı günler her ülkede parlamentoların en önemli günlerinden biridir. Bütçeyi hazırlayan hükümetler, gerek politik kaygılarla gerekse kamuoyuna şirin görünmek için ülke gerçeklerini bütçeye yansıtmak istemezler. Bu yanlışlığa, muhalefet de hükümeti kötölemek için eleştirilerini abartarak katkıda bulunmaktadır. Ancak, yıl sonlarında ortaya çıkan bütçe gerçekleştirmeleri, tahminlerden önemli sapmalar olduğunu göstermektedir. Ciddiyetten, ülke gerçeklerinden uzakta hazırlanan, gerçekçi olmayan yani, büyük açıkların ortaya çıktığı klasik bütçe sistemi yerine; modern bütçe sistemleri kullanılmaya başlanmalıdır³.

Devlet veya diğer kamu kuruluşları, normal gelirlerinin yanında, gerektiği zamanlarda, borçlanma yoluyla ayrı kaynaklar elde edebilirler. Bu gelirlere kamu borçları veya devlet borçları denmektedir. Borçlanma, devletin bir özel hukuk tüzelkişisi olarak iç özel sektöründen veya dış sermaye çevreleri ve bankalar ile yabancı devletlerden yapılabilir⁴.

A) KAMUNUN EKONOMİDEKİ GÖREV SAHASININ GENİŞLEMESİ

Bir arada yaşamın gerektirdiği toplumsal ihtiyaçların-hizmetlerin sunulduğunda kamusal yararın gözetilmesi: Bu tür hizmetlerin tüm topluma yarar sağlamasını ve devlet tarafından verilmesini gerektirmiştir. Bireylerin bir arada yaşamasıyla oluşturulan toplumsal düzenin gerektirdiği hukuk sisteminin kurulması, savunma, eğitim, sağlık hizmetleri, büyük felaketlerin yaralarının sarılması, diplomasi vb. gibi vatandaşlara tek tek sunulamayan yani, toplu tüketime ve dolayısıyla toplumsal üretime gerek olan hizmet ve üretim alanları kamusal yarar alanlarıdır.

³ Bu konudaki mevzuat değişikliği için bkz.: 10.12.2003 tarihli 5018 nolu Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu.

⁴ Akif ERGİNAY, *Kamu Maliyesi*, Savaş Yayınları, Ankara, 1998, s.218.

Tarafsız devletten müdahaleci karakterdeki sosyal refah devletine geçişin her aşaması, devletin iktisadi ve sosyal hayatta gittikçe gelişen, genişleyen ve büyüyen ölçüler içinde rol alması sonucunu doğurmuştur. Bugünün devleti artık, sosyal alanda vatandaşlarından her birine imkanlarıyla sınırlı olsa bile, asgari refah ve güvenliği sağlamak zorundadır. Negatif gelir vergisine kadar ulaşan bu yeni anlayış, giderek gelişme istidadı göstermektedir. Diğer taraftan devlet alacağı tedbirlerle, ekonomik dengenin tam istihdamda gerçekleşmesine de yardımcı olmak zorundadır. Bütün bunlar hatta, bazen Anayasa'lara girip hukuki birer nitelik de kazanmaktadır. Devlet fonksiyonlarındaki bu gelişmeler, mali planda daima kamu giderlerinin artmasıyla sonuçlanmaktadır. Çünkü, rahatlıkla ihmal edilebilecek önemsiz istisnalar dışında, devletin, harcama yapmaksızın yeni bir görev görmesine ya da aynı görevi daha mükemmel hale getirilmesine imkan yoktur⁵.

B) EKONOMİK KRİZLER

Ekonomik kriz dönemlerinin aşılması, kamu kesiminde oluşan dengesizliklerin çabuk giderilmesi de kamuda borçlanmayı gerektirmektedir. Ülkedeki döviz darboğazı ve borçlanma kaynaklarının tıkanması; son çare olarak IMF'ye başvurulmasıyla gündeme gelen yeniden yapılanın müdahaleleri, yapısal reformları içermektedir.

Türkiye, 1990'lı yıllarda süratle bozulan makro ekonomik dengelerini sağlayabilmek için 1998 yılından itibaren bir dizi IMF-destekli istikrar programları uyguladı. Ancak geçmiş IMF programlarından farklı olarak bu programlar her seferinde daha fazla yapısal önlemler içermeye başladı. Bu yapısal önlemler özelleştirmeden, bankacılık sisteminin yeniden yapılandırılmasına, şeffaflıktan, kamu kesiminde çalışanların etik kurallarına kadar çok geniş bir yelpazeye yayıldı. Buna paralel olarak kamuoyu ve medyada da yapısal reform adeta sihirli bir kavram haline geldi. "Yapısal reformları cesaretle yapacak hükümetler", "kararlılıkla sürdürülen

⁵ NADAROĞLU, s.149.

yapısal reformlar”, “yapısal reformlar tamamlanamadığı için patlayan krizler” gibi ifadeler yaygın bir biçimde kullanılmaya başlandı. 1980’lerde 1990’lı yılların başında yapısal reformlar deyince genellikle özelleştirme ve piyasa mekanizması önündeki engellerin kaldırılması yani serbestleşme akla gelirken, son zamanlarda bu kavramın içeriğinin genişlediği gözlenmektedir. Son dönemde Türkiye’de uygulanan IMF programlarında yapısal reform, yapısal politika ya da yapısal önlem adı altındaki düzenlemelerin sayısı hızla artmış ve giderek geleneksel makroekonomik hedef kriterlerini aşmaya başlamıştır⁶.

C) RANT KOLLAMA FAALİYETLERİ

Ekonomide aktif bir oyuncu olması gerektiği ileri sürülen devletin, zımnî olarak sınırsız bir müdahale ve yönetim kapasitesine sahip olduğu varsayılmış, hükümet aksaması (government failure) ihtimali hemen hemen hiç göz önüne alınmamıştır. Oysa, verimli çalıştırılmayan kamu işletmeleri, müsrifçe yapılan kamu yatırımları, özel sektör faaliyetleri üzerindeki maliyetli kamu denetimi gibi müdahaleleri bir taraftan artan kamu açıkları aracılığıyla enflasyonun artmasına neden olmakta, diğer taraftan da ekonomideki tasarruf ve yatırım kararlarını olumsuz etkileyebilmektedir. Bu olumsuz etkilerin yanı sıra, kamu müdahalelerinin ortaya çıkardığı rantları elde etmek için özel teşebbüsler tarafından girilen yarışım ekonomideki kaynakların verimsizce kullanılmasına ve çoğu zaman da yolsuzluğa neden olabilmektedir⁷.

Günümüzde, ekonomi biliminin düzeltemediği bu sorunları, adaletsizliği, piyasa ekonomisinin etkin işleyişini bozan illegal yollardan rant yaratma, rant kollama faaliyetlerini kısaca; piyasa ve hükümet aksamalarını ortadan kaldırmak için devlet müdahalede bulunmalıdır. Amaç, bu olumsuzlukların üstesinden gelecek etkin

⁶ Oğuz ESEN, “Türkiye’de Uygulanan IMF-Destekli Yapısal Programlar”, *Kriz ve İMF Politikaları*, Editör: Ömer Faruk ÇOLAK, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2002, s.1.

⁷ Uğur EMEK ve Diğerleri, *Bağımsız Düzenleyici Kurumlar ve Türkiye Uygulaması*, Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği (TÜSİAD) Yayın No. TÜSİAD-T/2002-12/349, İstanbul, Aralık 2002, s.41.

minimal devlet uygulamalarına zemin hazırlayarak ve sürekliliğini sağlayarak sağlıklı bir ekonomik sistem kurmak olmalıdır. Devletin bu düzenleyici rolünü üstlenen, denetim ve gözetim işlevlerini hakkıyla yerine getirebileceği yapılar; üst kurullar-bağımsız düzenleyici kurumlar olarak adlandırılmaktadır.

D) SAVURGANLIK

Ülkemiz gibi gelişmekte olan ülkelerde, büyük lüks ve savurganlık yaşanır. Fakat gelişmiş ülkeler daha zengin oldukları halde aynı durum görülmez. Gelişmekte olan ülkelerde kıt ve sınırlı kaynakların verimli kullanım kültürü olmadığı gibi aşırı ve savurgan harcamalar hiç de küçük miktarlarda değildir⁸; üst üste konulduğunda çok büyük bütçe açıklarına yol açmakta ve tabii ki borçlanmaya başvurmayı zorunlu kılmaktadır⁹.

E) SAVUNMA-SAVAŞ GİDERLERİNİN FİNANSMANI

İnsanlık tarihi genelde bir savaş tarihidir. Çünkü ülkelerin günümüzdeki varoluşlarını, coğrafi sınırlarını, güçlerini belirleyen savaşlar olmuştur-olacaktır. Uluslararası savaşlarda, iç kargaşalarda, bağımsızlık çarpışmalarında galibiyet; savaş yöntemlerinde, teknolojiye gelişme gösterenlerin olmuştur. Bu da savunmaya-savaşa her an hazır, en modern ordunun hazır bulundurulması için kamu harcamalarının artması demektir.

Savaşların kamu harcamalarını artırması sadece sıcak (fiili) olarak icra edildikleri dönemle sınırlı kalmaz. Savaşların bir hazırlık dönemi olduğu gibi savaş bittikten sonra savaş yaralarının sarılması da gerekir. Bu cümleden olmak üzere “Hazır ol cenk ü cidale, ister isen sulh ü salah” özdeyişiyle belirtildiği gibi, ülkeler, etkili bir savunma

⁸ Türkiye’de 1990-2000 döneminde ekonominin bazı alanlarındaki savurganlığın yol açtığı toplam zarar ve kayıplar: 195.2 milyar dolar. Ayrıntılar için Bkz.: *Savurganlık Ekonomisi Araştırması*, TOBB, Nisan 2001, (Çevrimiçi), <http://www.tobb.org.tr/frame.htm>, 17 Haziran 2004.

⁹ Bu konudaki Türkiye’den başka örnekler için de Bkz.: Macit İNCE, *Devlet Borçları ve Türkiye*, Gazi Kitabevi, Ankara, Mart 2001, s.20.

hizmetini hazır tutmak suretiyle caydırıcı bir konumda olmak isterler. Bu ise, daimi orduların kurulması ve ayakta tutulmasını gerektirdiğinden büyük bir harcama kapısıdır. Keza, savaş sonrasında, savaş tahribatının giderilmesi, tazminat ödenmesi gibi durumların ortaya çıkacağı/çıkabileceği de malumdur¹⁰.

Türkiye'nin stratejik konumunun tetiklediği çevresindeki ve iç güvenlikteki sorunlar; savaşa ve iç güvenliğe her an hazır, en modern ordunun-güvenlik güçlerinin hazır bulundurulması kamu harcamalarını artırmaktadır. Fakat, askeri harcamaların Anayasa değişikliğiyle denetime açılması da mali saydamlık yolunda atılan önemli adımlardan olmuştur.

F) AZALAN VERİMLER KANUNU

Bilindiği gibi mikro iktisat teorisine göre işletmeler üretimlerini artırırken, bir süre, artan verim kanunu şartlarında çalıştıktan sonra, kullanılan girdi başına elde edilen çıktı miktarının nispeten azalmaya başladığı bir üretim maliyeti dönemine ulaşılır. Bu durum azalan verimler kanunu olarak ifadesini bulmaktadır. İşte devleti ve hatta daha geniş bir kavram olarak kamu kesimini büyük bir organizasyon (işletme) olarak düşündüğümüzde, aynı kanunun, hükmünü icra etmemesi için bir sebep yoktur. Dolayısıyla, diğer bir takım sebeplere bağlı olarak kamu mal ve hizmet üretimi (kamu gerçek harcamaları) artarken, ayrıca, işaret edilen verim düşmesi nedeniyle de ilave bir maliyet yüklenilmesi ve kamu harcamalarının ayrıca bu nedenle de artması söz konusu olabilmektedir¹¹. Bu da kamu kaynaklarının etkin kullanılmaması sonucu kamunun gelirinden daha fazla harcaması yani borçlanmayı gerektirmektedir.

¹⁰ EŞ, s.55.

¹¹ EŞ, s.52.

II KAMU KAYNAKLARININ - BORÇLARININ ETKİN YÖNETİMİNİN ÖNEMİ VE YAPILMASI GEREKENLER

Kamunun, mal ve hizmet üretim faaliyetlerini yürütebilmek, piyasada üretilen mal ve hizmetleri satın alabilmek için gelire ihtiyacı vardır.

Borçlanma gelirleri, kamu gelirleri içinde olağanüstü gelirler arasında yer almakta iken, günümüzde olağan gelirler arasında sayılmaktadır. Devletin borçlanması genellikle borçlanılan miktar kadar kamu harcamalarını karşılamak üzere vergi ve geleneksel kamu gelirlerinin ertelenmesi demektir. Bununla beraber, herhangi bir kamu harcamasının vergi ve diğer normal kamu gelirleriyle değil de borçlanma yoluyla finanse edilmesinin çeşitli nedenleri vardır. Bunların başında, kamu harcamalarının vergi vb. olağan kamu gelirleri ile karşılanamaması gelmektedir. Bu durum, kural olarak olağanüstü dönemlerde ortaya çıkmaktadır. Önceden tahmin edilemeyen birtakım harcamaların yapılmak zorunda kalınması halinde, kısa sürede olağan kamu gelirlerini artırmanın mümkün olmaması nedeniyle, zorunlu olarak borçlanma yoluna gidilmektedir. Buna yol açan nedenler arasında, savaş, deprem, sel gibi olağanüstü durumlar yer almaktadır. Ayrıca, maliye politikası aracı olarak da borçlanma yoluna gidil(ebil)mektedir. Denk bütçe anlayışının terkedilmesi sonucu, bütçelerin açıkla bağlanması ekonomiyeye daha kolay müdahale imkanı verdiği düşünülmektedir. Bir de, vergi alma borç al yaklaşımı, siyasetçiye daha kolay ve şirin gözükmektedir¹².

Devlet bütçe açıklarını karşılamak için borçlanacak olursa, gelecekteki bütçelerin giderlerini artırmış olur. Çünkü, borç senetlerini ve faizlerini ödemek gerekecektir. Halbuki, devleti borçlanmaya sevkeden neden, devlet gelirlerinin giderlerini karşılamaması olayıdır. Bu nedenle borçlanma, devlet bütçesindeki açığın genişletme yönünde gelişecek ve devlet bu kere yeniden bütçe açığını kapamak için borçlanacaktır. En sonunda devlet, kendisine borç vermek isteyecek

¹² Yusuf KARAKOÇ, “Kamu Kesimi İç Borçlanma İşlemlerinin Hukukî Niteliği (Konu-Taraflar/Yetki-Nitelik)” (Çevrimiçi) <http://www.marmara.edu.tr/maliye/sempozyumu/tebligler/1-2.doc>, 11.08.2004

kimseyi bulamayacak, zorunlu olarak önceden aktedilmiş olan borçların ifasını ve faiz ödemelerini durduracaktır. Bu, devletin iflas etmesi demektir¹³.

Devletin bu duruma düşmemesi için harcama sisteminin iyi işlenmesi, varlıkların etkin kullanımı-borç yönetimi çok önemli bir konudur.

A) İYİ BİR BORÇ YÖNETİMİ

Borç Yönetimi, çok genel anlamıyla devletin çeşitli makro ekonomik hedeflere ulaşabilmek amacıyla borcun miktar ve bileşiminde değişiklikler yapmasıdır. Borç yönetimi devletin sadece bütçe açığını gidermek amacıyla borçlanma işlemlerini yapmasını değil aynı zamanda ülkede ekonominin yönetimini ve piyasayı da kontrol etmesidir. Bu nedenle borç yönetim işlemleri devletin sadece mali açıdan yönetimi değil aynı zamanda ekonomik yönetimini de içermektedir. Dolayısıyla borç yönetimi oldukça karmaşık, zaman zaman birbiri ile çelişebilecek birçok iktisat ve maliye politikası araçlarını bir arada ve ustalıkla kullanılmasını gerekli kılan bir yönetim sanatıdır¹⁴.

Bu politikalar çerçevesinde, çoğu gelişen ülke ekonomisinde dış ticaret, mali piyasalar ve kamu maliyesinde etkinliği artırmak amacıyla önemli reformlar yapılmıştır. Rekabetçi ve tek bir döviz kuru uygulaması, faiz hadlerinin serbestleştirilmesi, ticari serbestleşme, özelleştirme, vergi gelirlerinin artırılması ve kamu harcamalarının disipline edilmesine yönelik düzenlemeler bu reformların önemli araçları olmuştur. Ancak birinci nesil reformlar olarak da adlandırılan ve makro ekonomik istikrarı sağlamanın yanı sıra devletin ekonomideki rolünü en aza indirmeyi amaçlayan bu tür reformlar

¹³ İsmail TÜRK, *Maliye Politikası*, S Yayınları, Ankara, 1985, s.223.

¹⁴ Dilek Yılmazcan, "Türkiye'de Dış Borç Yönetiminin Koordinasyonu ve Yabancı Ülke Uygulamaları" (Çevrimiçi) http://www.marmara.edu.tr/maliye_sempozyumu/tebligler/3-2.doc, 11.08.2004

piyasaların nasıl gelişeceğinden daha çok nasıl işleyeceği üzerinde yoğunlaşmıştır¹⁵.

Türkiye’de bütçe açığının finansmanı yani, iç ve dış borç yönetimiyle görevli Hazine Müsteşarlığı’nın; Kamu Finansmanı ve Borç Yönetiminin Düzenlenmesi Hakkındaki 28.03.2002 tarihli 4749 no’lu Kanunda da bu görevin kapsamı - amacı şöyle verilmiştir: Ülkenin kalkınma hedeflerini dikkate alarak, piyasalarda güven ve istikrarı koruyarak ve makro ekonomik dengeleri gözeterek, Devletin iç ve dış borçlanmasına, hibe almasına, borç ve hibe vermesine, nakit yönetiminin maliye ve para politikaları ile koordineli bir şekilde yürütülmesine, verilecek garantilerin, bu borçlanma ve garantilerden doğan finansal alacaklar ile devlet iç ve devlet dış borcunun etkin bir şekilde yönetimini düzenlemektir.

Kamu kesiminin gelir-gider dengesizliği sonucu ortaya çıkan kamu açığının finansmanı, kamu kesiminin borçlanmasını gerektirir. Cumhuriyetimizin ilk yıllarından 1980’lere kadar, borçlanmada Merkez Bankası kaynaklarıyla finansman sağlanmıştır. 80’li yıllardan itibaren ise, (iç ve dış) borçlanma yoluyla finansman yöntemi uygulanması ağırlık kazanmıştır. Borçlanma imkanları; liberalizasyon uygulamalarıyla da mali enstrümanların çeşitlenmesiyle kolaylaşmıştır. Fakat bu da kamu açığı sorununu kronikleştirmiştir. Öyleki; Kamu Kesimi Borçlanma Gereği / GSYİH oranı Maastrich Kriterlerine göre, AB ülkeleri için %3 iken Türkiye’de bu gerçekleşme %20’lere kadar çıkmıştır. Piyasaların güvenini kazanmış iyi bir borç yönetimi; ülkenin içinde bulunduğu yüksek reel faiz ve kısa vade kısır döngüsünden kurtulmasını sağlayabilmelidir. Borç yönetimi, şu hedeflere ulaşmak amacıyla yapılandırılmalı, kanuni desteğe kavuşturulmalıdır¹⁶;

-Devletin finansman açığı ihtiyacının karşılanması.

-Hazinenin finansal piyasalara girişinin kolaylaştırılması.

¹⁵ Uğur EMEK ve Diğerleri, .42.

¹⁶ Ayrıntılı bilgi için Bkz.: *Sermaye Piyasası Faaliyetleri Temel Düzey Lisans Eğitimi Tahvil ve Bono Piyasaları*, Der.: Türkiye Sermaye Piyasası Aracı Kuruluşları Birliği, Şubat 2003, s.52-53.

- Borçlanma maliyetinin minimize edilebilmesi.
- Borç yönetiminin para programını da dikkate alma zorunluluğu.
- Nakit yönetiminde dengeli bir vade yapısının oluşturulması.
- İkinci el piyasalarının etkinleştirilmesi.
- Sermaye piyasalarının geliştirilmesi.

B) BORÇ YÖNETİMİNİN KARŞI KARŞIYA OLDUĞU RİSKLER

Risk ve belirsizlik anlamları farklı kavramlardır. Risk, gelecekteki bir durumun kesin bir şekilde bilinmediği ancak gelecekteki durumların (tahmin edilmesi) olasılıklarının bilinmesidir. Yani, planlanan ile gerçekleşme arasındaki fark risktir. Belirsizlik ise; ne gelecekteki durumun kesin bir şekilde ne de olasılıkların bilinmesidir. Yani geleceğin planlanmamış durumlarıdır.

Teknolojik gelişmeyle hızlanan küreselleşme, finans piyasalarındaki liberalizasyonla birlikte rekabeti gündeme getirdi. Bu ortamda risklerin yönetilememesi, maliyetlerin gelirlere karşılanamayacak boyutları önemli bir sorun haline gelmiştir. Günümüzün anlaşılması zor, riski artan iş ortamında Hazine de, finansman ihtiyacını karşılarken çeşitli risklerle karşı karşıya bulunmaktadır.

Konjonktürel dalgalanmalar makro ekonomik istikrarı bozar. Makro ekonomik politikaların sürdürülebilirliğinin olmadığı bir sistemde kamunun ağırlıklı borçlandığı bankacılık sektörünün istikrarlı ve sorunsuz olmasını beklemek de son derece yanlıştır.

Ekonomik krizde-durgunlukta, yüksek borçlanma ihtiyacı olan kamunun da şirketler gibi borçlarını ödeyememesi; borçlanmanın sürdürülebilirliğinin yani gelecek dönemlerde de piyasalardan borçlanmasının mümkün olmaması veya yüksek risk algılaması nedeniyle reel faizlerin - borçlanma maliyetlerinin pahalı olmasıdır.

Piyasalardaki faiz oranlarının ani yüksekliği ise; mevduat-kredi faizlerindeki (aktif-pasifdeki) fiyatlama farklılığına, likidite sıkışıklığına, zarara, piyasalardan (interbank gibi) borçlanamama

sunucunda taahhütlerin yerine getirilememesine neden olmaktadır. Sabit kur politikalarının tetiklediği açık pozisyon riskini (Aktif - Pasif) alan banka ve reel sektör; kur politikalarının değişmesi-devalüasyon ile zarar yazmaktadırlar.

Kısaca döviz kuru, faiz oranları gibi piyasa göstergelerinde ortaya çıkabilecek artışlar kamunun; likiditeyi, fonlamayı ne pahasına olursa olsun sağlama amacı, borçlanma vadelerinin de kısılması, artan risk algılamalarıyla daha fazla faiz talep edilmesi borçlanma maliyetlerini yükseltecektir.

III. KAMU BORÇLARININ FİNANSMANINDA VERGİ TAHSİLATININ ARTTIRILMASI İÇİN YAPILMASI GEREKENLER?

Kamusal düzen içinde, ülke ve toplum güvenliğinin korunması, altyapı ihtiyaçlarının giderilmesi gibi, fiyatlama politikasıyla özel kesimin karşılayamayacağı hizmetler vardır. Devlet tarafından karşılanması dışında başka bir seçenek bulunmayan söz konusu hizmetlerin finansmanı için temel kaynak vergilerdir. Bu bağlamda, geçtiğimiz yolu ve köprüyü, içtiğimiz suyu, güven duygusu içinde yaşadığımız toplumsal düzeni sağlamanın yanı sıra, daha bir çok şeyi sağlayan kamu harcamalarının, söz konusu harcamaların finansmanını sağlayan vergiler olmaksızın yapılması mümkün değildir. Bu anlamda, bireylerin rahat ve iyi yaşamasını sağlayan kamu harcamalarının finansmanına vergi ödeme yoluyla bir ölçüde katkı sağlamak yurttaşlık görev ve bilincinin doğal bir sonucu olmak zorundadır. Bir vergi yükümlüsünü (vatandaşı), belli bir satın alma gücünden, dolayısıyla olası bir ek refahtan mahrum eden vergi, kamu harcaması yoluyla belli bir yaşam olanağı ve rahatlığı şeklinde (vatandaşa) geri dönmektedir¹⁷.

Mükellefin ödediği verginin karşılığını alması, ödediği vergi öncesi veya sonrası mı gerçekleştiği belli olmadığı için; kamu giderlerine katlanmadan da bu hizmetlerden yararlanabiliyorsa vergiyi

¹⁷ Cahit YERGİ, *Vergi Kim Ödüyor? Kim Kaçırıyor? Kim Yakınıyor?*, Özlem Yayıncılık, Ankara 2001, s.4.

ödeyip niçin servetinden mahrum kalsın? Menfaat duygusunu herşeyin üstünde tutan homo economicus'un (ekonomik insanın) rasyonel davranış şeklinde, vergi olarak ödeyeceği para; onun refahını, ona sunulan hizmetin kalitesini artırmıyorsa niçin alım gücünü kamuya aktarsın. Tam tersine; vergiyi ödememenin alternatif maliyeti de düşük ise, bireysel menfaat gereği geliri elinde kalmalı, serveti azalmamalı, vergiyi bilinçli olarak ödememeli-kaçırmalıdır.

Vergiye sadece bireysel satınalma gücünün devlete aktarılması, vergi tahsilatı şeklinde bakan bir toplumda; vergi ahlak ve bilincinin yerleşmediği, etkin ve caydırıcı denetimin olmadığı yani vergi kaçırmaı caydıracak kontrol sistemlerinin kurulamadığı düzende vergi tahsilatı nasıl etkin ve adil olacaktır?

A) KAYIT DIŞI EKONOMİ ÖNLENMELİ-VERGİ TABANI GENİŐLETİLMELİ

Vergi tabanının-matrahının genişletilebilmesi; vergiyi doğuran mümkünse bütün olayların kayıt dışı kalmasının önlenmesine bağlıdır. Yani, ekonomiyi kayıt altına almanın amacı; vergi toplanması ve suç kaynaklı iktisadi faaliyetlerin denetim altına alınmasıdır. Fakat ne yapılırsa yapılsın, bunun tamamen ortadan kaldırılması mümkün değildir. Öyle ki, sağlıklı bir vergi kontrol sisteminin olmadığı veya adaletsiz bir vergi sistemi yapısının yürürlükte olduğu bir ortamda vergi kaçakçılığını önleyemezsiniz. Bu ekonomilerde; suç kaynaklı iktisadi faaliyetlerden elde edilecek kar marjı, uygulanacak cezalardan yüksektir ve vergi kaçırmanın yaptırım-alternatif maliyeti de düşüktür.

Kayıt dışı ekonominin kaynağı vergilerden kaçınan iktisadi faaliyetler iken; kara para elde edenlerin amacı da sisteme girebilmek pahasına fazladan vergi ödemek arzusu vardır. Yani ters yönde hareket eden iki sistemde; kara para ekonomiye girmeye çalışırken, kayıt dışı para resmi kayıtların dışında tutunmaya çalışır.

Özellikle kayıt altındaki faaliyetlerde vergi oranlarının yüksekliği, birçok mükellef tarafından haksız rekabetten korunabilmek için kayıt dışılığın nedeni olarak gösterilmektedir.

Vergi, ödeyen açısından bir yükür kuşkusuz. Bu nedenle kime yüklenmiş, kimin satın alma gücünü azaltmışsa yakının da o oluyor. Toplumsal bağlamda bakıldığında ise, toplum halinde ve uygar biçimde yaşamının gereği olan kamusal hizmet alanlarının getirdiği finansman yükünün kişilere dağıtımını sağlayan bir araçtır vergi. Toplumsal kesimlerin tamamından destek bulması için de bu yükün dengeli dağıtılması gerekir. Belki ideal çözüm, vergi yasalarının aynı durumda olan kişilere aynı yaklaşımı sergileyen hükümleriyle bunu gerçekleştirmektir. Bunun yapılamadığı, belli bir vergi yasasının içerdiği hükümlerin birilerine, diğerlerine göre avantaj sağladığı ve kişiler arasında eşitsizlik yarattığı durumlarda bu eşitsizliğin başka bir vergi yasasına konulacak hükümlerle dengelenmesi de kullanılabilir bir yöntemdir¹⁸.

Türkiye'de vergi yükü¹⁹ dışında, vergi kayıp ve kaçığına yol açan pek çok faktör sayılmaktadır. Tabii ki kayıt dışı ekonominin küçültülebilmesi, vergi tahsilatında etkinlik ve adalet sağlayabilmek için; kayıt dışılığı ortaya çıkaran bu faktörlerin ortadan kaldırılması gerektirir. Mal ve para hareketlerinin kayıt dışı kalmasına neden olan bu faktörlerin en önemlileri şunlardır:

- Yüksek oranlı enflasyonun uzun süre devam etmesi.
- Vergi mevzuatında-sisteminde mevcut karmaşık yapı.
- Vergi hukuku ile diğer hukuk dalları arasındaki uyumsuzluk-tutarsızlık.
- Kurumlar arasında teknoloji esaslı yapının-veri bankasının-koordinasyonun olmaması.

¹⁸ YERGI, s.191.

¹⁹ Vergi gelirlerinin dolaysız ve dolaylı vergiler ayrımına baktığımızda; ağırlıklı olarak mal ve hizmetlerin tüketimi üzerinden alınan dolaylı vergilerin payının sürekli olarak artarak, 1999 yılındaki yüzde 55 oranından, 2002 yılında yüzde 66,3'e, 2003 yılında yüzde 67'e çıktığı görülmektedir. Bu ise vergi adaleti-vergi yükü, gelir dağılımı açısından olumsuzluğun önemli nedenidir. Konsolide Bütçenin Temel Büyüklükleri için Bkz.: <http://www.hazine.gov.tr/stat/egosterge/Tablo-08.htm>, 11.08.2004.

-Popülist uygulamaların-vergi aflarının sık sık gündeme gelmesiyle yaptırımların etkili olmaması.

-Kamuoyu baskısının-vergi bilincinin oluşturulamaması.

-Mükellefin servetindeki artışın kaynağının sorulmaması.

-Kayıt dışı istihdamın-SSK Priminin yüksek olması.

-Şirketlerin şahıs işletmeleri şeklinde örgütlenmeleri-kurumsallaşamamaları.

-Mükelleflerin iyi niyetlilerinin ödüllendirilmemesi.

-Gider yazılabilecek harcamaların daraltılmasıyla da kayıt ve belge düzeninin oluşturulamaması.

-Ödeme sisteminde nakit para kullanımının yüksekliği.

B) VERGİ DENETİMİ YAPILMALI

Vergi tahsilatının etkin ve adil olabilmesi, vergi tabanının genişletilebilmesi vergi denetimi çalışmalarının başarısına da bağlıdır. Vergi denetiminden amaç, ödenmek üzere beyan edilen verginin doğruluğunu araştırmaktır. Kayıtlı olmayan vergi mükelleflerini de saptamaktır.

Kuşkusuz; kayıtlı ekonomi ile kayıt dışı ekonomi, birbirinden tamamen bağımsız ve birbiriyle ilişkisi olmayan iki ayrı alan oluşturmamaktadır. Aksine; bu iki ekonominin kesiştikleri (örtüşükleri) bir alan vardır. Bu alan, kayıt dışı ekonomi ile kayıtlı ekonominin birbirlerinden beslendikleri, ortak çıkar alanıdır. (...) Kayıtlı ekonominin denetim altına alınmasının, kayıtlı mükelleflerin vergi kaçırma girişimlerini önleyerek, bu ortak çıkar alanını daraltacağı doğrudur; ancak, bu yeterli değildir. Denetimin kayıtlı mükelleflerin işlemleri ile sınırlı kalmaması; daha öteye geçerek, onunla ilişkide bulunanları veya tamamen kayıt dışı alanda işlem

yapanları da kavrayabilmesi gereklidir. Oysa; dava dosyaları, bize gösteriyor ki²⁰:

-Denetim, vergi mükellefinin kayıt dışı üretim yaptığını saptayabiliyor; ancak, üretilen malın kimlere satıldığını bulmakta başarılı olamıyor. Ya da tersine, kayıt dışı alımı saptıyor; fakat, alımın kimden yapıldığını bulamıyor.

-Yine denetim, vergi ile ilgili işlemlerin sahte veya içeriği bakımından gerçek dışı fatura ile belgelendirildiğini ortaya çıkarabiliyor; ancak, bu nitelikteki fatura ile belgelendirilen emtianın kimden alındığını; hizmetin kime yaptırıldığını saptayamıyor.

-Mükellefin mal varlığında ve harcamalarında olağanüstü artış saptayan denetim elemanı, bunların edinilmesinde ya da yapılmasında kullanılan finansmanı, Gelir Vergisi Kanunu'nun 2. maddesinde yazılı kaynaklarla ilişkilendirmekte başarılı olamadığından, vergi matrahına dahil edemiyor. Aynı nedenle, denetim elemanları, mükellefiyet kaydı olmayanların, orta yerdeki, ölçüsüz servetlerinin, tasarruflarının ve harcamalarının üzerine gidemiyor.

Çağdaş ülkelerde vergi denetimi temelde iki şekilde gerçekleştirilmektedir. Bunlar finansal denetim²¹ ve performans denetimidir²². Dünya uygulaması ve ülke örneklerine bakıldığında farklı ağırlıkta ve yaklaşımda olsa da bu iki açıdan denetimin birlikte yürütüldüğü ve özellikle performans denetimlerinde finansal denetim bulgularından yararlandığı görülmektedir. Bu anlamda Sayıştayımızın etkin olmayan finansal denetim konusunda yeni

²⁰ Turgut CANDAN, "Yargı Kararları Işığında Vergi Kayıp ve Kaçağının Değerlendirilmesi Konulu Tebliğ", 19. Türkiye Maliye Sempozyumu, Atlantis Hotel/Antalya, 10-14 Mayıs 2004, s.11.

²¹ Finansal (Mali) Denetim: Mali tabloların, durumu yeterli olarak yansıttığı ve gerçeklere uygun görünüm arz ettiği konusunda, parlamentoya makul bir güven düzeyini garanti eden ve bunların ilgili düzenlemeler, belirlenmiş kriterler ve genel kabul görmüş muhasebe ilkeleri ile uyumlu olup olmadığını bildiren denetim türüdür.

²² Performans Denetimi:Kaynakların verimlilik, etkinlik, tutumluluk ilkeleri doğrultusunda yönetilip yönetilmediğini ve mali sorumluluğun gereklerinin makul ölçüde karşılanıp karşılanmadığını görmek için bir kurumun faaliyetinin denetlenmesidir.

arayışlar içinde olmasının yanı sıra performans denetimi alanında önünde geniş bir ufuk bulunmaktadır. Vergi alanındaki performans incelemelerine uzun vadeli bir perpestif içinde bakılması iyi bir hizmet içi eğitimle sağlanacaktır²³.

C) VERGİ HARCAMALARI AZALTILMALI- TEŞVİKLER ÜRETİM KAPASİTESİNİ ARTIRMALI

Gelişmekte olan ülkelerin mevcut kaynakları ve hedefleri arasındaki dengesizliğin bir nebze hafifletilebilmesi için, ülkedeki yatırım öncelikleri dikkatli bir biçimde tespit edilerek kıt kaynakların bu yatırımlara yönlendirilmesi en uygundur. Ekonomik faaliyetlerin öncelikleri belirlenmiş olanlarının diğerlerine oranla daha fazla gelişmesini sağlayabilmek için, kamunun çeşitli yöntemlerle verdiği maddi ve/veya gayrimaddi destekler, yardımlar, özendirme faaliyetleri teşvik düzenlemeleri olarak bilinmektedir. Bu düzenlemeler bazen vergi muafiyeti veya istisnası, bazen koruma, bazen de devlet yardımları şeklinde çok çeşitli olabilmektedir. Özel teşebbüsü, ulusal ekonominin zorunlu önceliklerine yönlendirebilmek, uluslararası alanda hareket eden doğrudan yabancı yatırımlardan daha fazla pay alabilmek için kamu otoritesi teşvik sistemlerini; vergi tabanını daraltma-gelirlerini azaltma pahasına kullanmaktadır. Fakat bunlar ülkenin üretim kapasitesini artıracak şekilde ve seçicilikte verilmelidir. Çünkü teşvikler sonuçta vergi harcamasıdır ve devlete maliyetdir.

Türkiye’de teşvik politikaları sanayileşme çabalarına paralel bir gelişim göstermiştir. Genellikle verilen teşviklerle özel sektöre sağlanan çeşitli kolaylıklar, kaynakların dengesiz dağılmasına ortam hazırlayabilmesine rağmen; ülkenin üretim hacminin özellikle ihracata yönelik kapasitenin artırılabilmesi, nihai mamülde ithal girdilerin azaltılabilmesi, piyasa değişikliklerinin takibi için gereklidir. Ekonominin çok sık değişebilen yapısının takibi ve ülke ekonomisinin

²³ Kemal ÖZSEMERCI ve Diğerleri, “Vergi Kayıp ve Kaçaklarının Önlenmesinde Sayıştay Denetiminin Rolü Konulu Tebliğ”, 19. Türkiye Maliye Sempozyumu, Atlantis Hotel/Antalya, 10-14 Mayıs 2004, s.19.

buna uyumunun sağlanması ancak; kısa dönemlerde değişebilen, çok amaçlı ve çok araçlı bir teşvik sistemi ile mümkün olabilecektir. Teşvik araçları; şeffaf ve objektif kriterlerle yönlendirilebilirse, diğer kamu harcamalarından daha etkin bir şekilde kullanılabilir.

Sermayenin vergi yükünü azaltmaya yönelik teşvik politikaları, Hazine'nin gelirlerini azaltmaktadır. Fakat yukarıda belirttiğimiz gerekçelerle teşvik araçlarının olmaması değil, etkin ve verimli olabilmesi için:

-Ülkenin çıkarılacak sanayi haritasını-envanterini, bölgesel rekabetçi üstünlüklerini dikkate alacak, dünya ile rekabet edebilir müteşebbis gücünün artırılmasına yönelik, popülist davranmadan verilen teşviklerin sonuçlarının alınabileceği,

-Sonuçların hedeflere uygunluğunun denetlenebileceği,

-Gerekliyse araçların revize edilebileceği,

-Hazine'nin kıt kaynaklarının, ölçek ekonomileri yaratabilecek bir şekilde, bölgesel kalkınmanın yöresel imkanlarla geliştirilmesine yönelik kullanmasını sağlaması gereklidir.

SONUÇ

Devletin ekonomiye müdahalesinin haklı gerekçelerine karşın; uygulama sonuçlarının da aynı şekilde başarılı olmadığı günümüz gerçeklerinde görülmektedir. Yani bir dönem gerekli olan kamu müdahaleleri-kamu işletmeciliği günümüzde gerekmemekte veya müdahale şekli değişmektedir: *Piyasa ve devlet birbirini dışlamamalı yani müdahaleler sınırsız olmamalı fakat, doğru zamanda, tam yerinde ve uygun bir şekilde yapılmalıdır.* Mali disiplini sağlayıcı şeffaflık uygulamaları, kamu gelirlerini artırıcı politikalar, profesyonel yönetimin olmadığı kamu işletmelerinde özelleştirme, piyasa ekonomisinin olmazsa olmazı hukuksal ve kurumsal altyapısının oluşturulması; birileri (IMF) istediği için değil ülke geleceği için yapılmalıdır. Çünkü artan kamu açıklarının sığ mali piyasalarda yarattığı yüksek faiz oranlarıyla; bütçe içinde faiz harcamaları-maliyeti artmakta, crowding-out etkisiyle özel sektör mali

piyasalardan dışlandığından kaynaklar sadece kamuya- etkin olmayan kullanıma akmakta. Üretime ayrılan kaynaklar giderek azaldığı için de üretemeyen ve satamayan müteşebbisin vergi matrahı, ödediği vergi de düşmektedir. Yani gelir kaynakları azalan kamunun artan borç yükünden kurtulması imkansızlaşmaktadır.

Çözüm: Devletin kayıt dışı ekonomiyi gerçek vergi reformuyla kontrol altına almasıyla, vergi tabanının genişlemesi sonucunda Hazine'nin; sıfır faizli finansmana kavuşmasının sağlanması, kamu harcama reformu sonucunda da, mali disiplini sağlayan, kaynakları önceliklere göre tahsis eden, her aşamada şeffaf ve hesap verebilen bir yapının kurulmasıdır.

KAYNAKÇA

CANDAN, Turgut, “Yargı Kararları Işığında Vergi Kayıp ve Kaçağının Değerlendirilmesi Konulu Tebliğ”, 19. *Türkiye Maliye Sempozyumu* Atlantis Hotel / Antalya, 10-14 Mayıs 2004.

EMEK, Uğur ve Diğerleri, *Bağımsız Düzenleyici Kurumlar ve Türkiye Uygulaması*, Yayın No. TÜSİAD-T/2002-12/349, İstanbul, Aralık 2002.

ERGİNAY, Akif, *Kamu Maliyesi*, Savaş Yayınları, Ankara, 1998.

ESEN, Oğuz, “Türkiye’de Uygulanan IMF-Destekli Yapısal Programlar”, *Kriz ve İMF Politikaları*, Editör: Ömer Faruk ÇOLAK, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2002.

EŞ, Mecit, *Kamu Maliyesi*, Ekspres Matbaası, Kütahya, 2002.

İNCE, Macit, *Devlet Borçları ve Türkiye*, Gazi Kitabevi, Ankara, 2001.

KARAKOÇ, Yusuf, “Kamu Kesimi İç Borçlanma İşlemlerinin Hukukî Niteliği (Konu-Taraflar/Yetki-Nitelik)” (Çevrimiçi)
<http://www.marmara.edu.tr/maliyesempozyumu/tebligler/1-2.doc>,
11.08.2004

NADAROĞLU, Halil, *Kamu Maliyesi Teorisi*, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., İstanbul, 1996.

ÖZSEMERÇİ, Kemal ve Diğerleri, “Vergi Kayıp ve Kaçaklarının Önlenmesinde Sayıştay Denetiminin Rolü Konulu Tebliğ”, 19.

- Türkiye Maliye Sempozyumu*, Atlantis Hotel/Antalya, 10-14 Mayıs 2004, s.19.
- TANÖR, Reha, *Finansal Kriz ve Sermaye Piyasası*, Türkiye Sermaye Piyasası Aracı Kuruluşları Birliği Yayını No:8, İstanbul, Şubat 2003.
- TÜRK, İsmail, *Maliye Politikası*, S Yayınları, Ankara, 1985.
- YERĞİ, Cahit, *Vergi Kim Ödüyor? Kim Kaçırıyor? Kim Yakınıyor?*, Özlem Yayıncılık, Ankara, 2001.
- Sermaye Piyasası Faaliyetleri Temel Düzey Lisans Eğitimi Tahvil ve Bono Piyasaları*, Der.:Türkiye Sermaye Piyasası Aracı Kuruluşları Birliği, Şubat 2003.
- Yılmazcan, Dilek, "Türkiye'de Dış Borç Yönetiminin Koordinasyonu ve Yabancı Ülke Uygulamaları" (Çevrimiçi) <http://www.marmara.edu.tr/maliyesempozyumu/tebligler/3-2.doc>, 11.08.2004
- Konsolide Bütçenin Temel Büyüklükleri, (Çevrimiçi), <http://www.hazine.gov.tr/stat/egosterge/Tablo-08.htm>, 11.08.2004.
- Savurganlık Ekonomisi Araştırması, TOBB, Nisan 2001, (Çevrimiçi), <http://www.tobb.org.tr/frame.htm>, 17 Haziran 2004.

